

Onko slavistiikka luonut tutkimuskohteensa itse?

Tämän vuoden elokuussa slavistit kokoontuivat Belgradiin 16. kansainväliseen kongressiinsa. Slavistikongressi on joka viides vuosi järjestettävä suurtapahtuma, oikeastaan instituutio, joka tuntuu säilyttäneen monia jäykkiä piirteitä kylmän sodan ajoilta: osallistujat valitaan maa-kohtaisista kiintiöistä, ja esitelmät pitäisi periaatteessa julkaista painettuina jo ennen kongressia. Vuosittain järjestetään suuri määrä pienempiä slavistikonferensseja ympäri maailmaa – seuraava pohjoismainen slavistikonferenssi pidetään Joensuussa 2019 – ja erilaisia slavistisia julkaisusarjoja tuntuu olevan loppumaton määrä. Mutta mitä slavistit siis tutkivat, ja miten slavistiikka sijoittuu tieteiden kenttään?

Slavistiikka ja sen perinteinen tutkimuskohde

Slavistiikka (ja esimerkiksi venäjän *slavistika* tai saksan *Slavistik/Slawistik*) on humanistisen tutkimuksen ala, jonka kohteena ovat ainakin slaavilaiset kielet ja niillä kirjoitettu kirjallisuus. Tätä kielen ja kirjallisuuden muodostamaa ydinaluetta kutsutaan mannereurooppalaisessa traditiossa myös *slaavilaiseksi filologiaksi*. Nimitys tuli käyttöön myös Helsingin yliopistossa vuonna 1895, kun Jooseppi Julius Mikkola nimitettiin slaavilaisen filologian dosentiksi. Slavistiikkaan (mutta ei slaavilaiseen filologiaan) voidaan laajemmassa mielessä lukea myös esimerkiksi slaavilaisten kansojen folkloren tai (kulttuuri)historian tutkimus, joille niillekin oli omat sektionsa Belgradissa.

Englanninkielisessä maailmassa yleisin termi on *Slav(on)ic Studies*, johon kuitenkin voidaan lukea erilaisia yhteiskunnan ja politiikan tutkimuksen aloja laajemmin kuin mannereurooppalaiseen slavistiikkaan (jolloin termikin on usein esimerkiksi *Slav(on)ic and East European Studies*). Jos termiä *Slav(on)ic Philology* yleensä käytetään, se viittaa usein vain tekstifilologiaan ja keskiajan tutkimukseen. Mannereurooppalaisen slaavilaisen filologian lähin vastine on silloin *Slav(on)ic Languages and Literatures*. Termiä *Slavistics* ei englanninkielisessä maailmassa yleensä käytetä.

Slaavilaiset kielet muodostavat selvärajaisen ryhmän indoeurooppalaisessa kieliperheessä. Ne ovat sanastoltaan ja rakenteeltaan varsin lähellä toisiaan, joten niitä on helppo käyttää erottamaan myös niitä puhuvat kansat omaksi ryhmäkseen. Mutta kun hylkäämme perinteiset kansallisro-

manttiset käsitykset, slaavilaisille kansoille ei sitten paljon muuta yhteistä löydykään kuin kieli. Tämä näkyy jo slavistiikan toisella ydinalueella kirjallisuuden tutkimuksessa: slaavilaisten kansojen kirjallisuuksissa on vaikea osoittaa mitään piirteitä tai suuntauksia, jotka olisivat niille yhteisiä ja samalla erottaisivat ne muista eurooppalaisista kirjallisuuksista. Slaavien folklore ja muu kansankulttuuri voi mahdollisesti sisältää joitakin vanhoja yhteisslaavilaisia piirteitä, mutta kunkin slaavilaiskansan myöhemmät kontaktit toisten kansojen kanssa ovat olleet paljon leimaa antavampia. Vaikkapa puolalainen, bulgarialainen ja venäläinen kansankulttuuri näyttäytyvät selvästi eri kulttuuripiirien tuotteina.

Kantaslaavit – eli kantaslaavilaisen kielen puhujat – olivat kyllä pieni etnisesti yhtenäinen ryhmä, kun he 500-luvulla jaa. astuivat historian piiriin erottuaan balttilaisista kansoista. Mutta kantaslaavin levittyä seuraavina vuosisatoina nopeasti laajoille alueille sen puhujien kohtalot eri osissa Eurooppaa muodostuivat hyvin erilaisiksi.

Slavistiikka aatehistoriallisena ilmiönä

Koska slaavilaiset kielet niin ilmeisesti muistuttavat toisiaan, slaavilaiset kansat ovat usein ajatelleet olevansa samaa alkuperää, kuten esimerkiksi itäslaavilainen *Nestorin kronikka* osoittaa. Tällaisen tulkinnan pohjalle oli helppo rakentaa slavistiikka omaksi tieteenalaksi 1800-luvulla. Sille voidaan osoittaa kolmenlaiset juuret. Ensinnäkin klassillisen filologian ja Raamatun tutkimuksen piirissä syntyneiden metodien suuntaaminen eurooppalaisiin nykykieliin loi ”uusfilologioita”, joista yksi oli slaavilainen filologia – joskin osassa läntistä Eurooppaa slavistiikka pitkään liittyi enemmän orientalistikkaan kuin varsinaiseen uusfilologiaan, jossa kohteena olivat germaaniset ja romaaniset nykykielet. Toiseksi valistus aika, tieteen äiti, auttoi hylkäämään myytit ja toi objektiiviset metodit myös slaavilaisten muinaisuuksien tutkimukseen. Mutta kolmantena ja ehkä tärkeimpänä on mainittava nationalismi ja kansallisromantiikan nousu, etenkin sen saksalaisessa muodossa: koska kansat määräytyivät historiansa kautta, slaavien yhteinen alkuperä teki heistä jossain mielessä yhden kansan, jota tutkimaan tarvittiin slavistiikkaa.

Slavistiikan aatehistoriallinen merkitys eri slaavilaismaissa oli kuitenkin erilainen. Wie-

nin kongressin jälkeen 1815 Euroopassa oli vain kaksi itsenäistä slaavilaismaata: Venäjä ja Montenegro. Slavistiikka tieteenalana syntyi Wienin-Pietarin akselilla. Itävallan (ja myöhemmän Itävalta-Unkarin) slaavilaiset oppineet siirsivät saksankielisen kansallisromantiikan ajattelutavan omien kielensä ja kulttuuriensa tutkimukseen. Itävallassa ja Itävalta-Unkarissa slavistiikka sai emansipatorisen merkityksen, sillä slaaveja oli noin puolet imperiumin väestöstä mutta valtaa pitivät saksan- ja unkarinkieliset ryhmät. Tämän austroslavismin nationalistinen ja emansipatorinen sisältö oli helppo siirtää myös Osmanivaltakunnan slaavilaisen väestön keskuuteen.

Venäjälläkin slavistiikan synnytti kansallisen romantiikkaisen historian tutkimuksen nousu ja kiinnostus vanhoihin kirjallisiin lähteisiin, mutta panslavistisen ajattelun lähtökohta oli Venäjän merkitys ja valta slaavien, varsinkin ortodoksisien slaavien, tukena ja yhdistäjänä. Slavistiikan aatteellinen konteksti Venäjän valtakunnassa ei siis ollut emansipatorinen vaan hegemonistinen.

Omia teitään kehittyi jaettu Puola, joka suurelta osaltaan Venäjän miehittämänä ei voinut kehittää sellaista slaavilaisen yhtenäisyyden ihannointia kuin austroslavismi. Osittain sen korvasi uskonnollis pohjainen messianismi, joka näki puolalaiset kaikkien kansojen lunastajana ja pelastajana – tämä messianismi näkyy yhtenä juonteena Puolan aatehistoriassa oikeastaan tähän päivään asti. Se ei kuitenkaan estänyt ajattelemasta, että slaavilaisien kansojen menneisyyden tutkiminen on avain myös puolalaisten menneisyyden tuntemiseen.

Varsinaisen tieteellisen slavistiikan alkuna pidetään usein tšekkiläisen Josef Dobrovskýn muinaiskirkkoslaavin kielioppia, jonka ensimmäinen painos ilmestyi 1822. Siinä muinaiskirkkoslaavia kutsuttiin ”slaavin kielen (yksikössä!) vanhaksi murteeksi”. Kun Dobrovskýn maanmies, nerokas maalari Alfons Mucha sata vuotta myöhemmin päätti slaavien historiaa kuvittavien töittensä sarjan valtavaan *Slaavien apoteosi* -maalaukseen (1926), slavistiikka oli vakiintunut tiede mutta sen aatehistoriallinen konteksti oli kokonaan muuttunut: itsenäistyneet slaavilaismaat olivat ensimmäisen maailmansodan ja Venäjän vallankumouksen jälkeen lähteneet eri teille, eikä slaavien yhtenäisyys enää ollut poliittinen voima. Muchan monumentaalisesta maalausarjasta oli jo tullut anakronistinen. Slaaveille suunniteltu yhteinen lippu jäi sentään käyttöön Jugoslavian lippuna.

Slaavilaisuus jäi kyllä tietyissä yhteyksissä elämään eräänlaisena peitekäsitteenä. Kun

Suomessa 1930-luvulla julkaistiin käännöskirjallisuuksien antologioita Maailmankirjallisuuden kultainen kirja -sarjassa, englantilainen, saksalainen, ranskalainen ja italialainen kirjallisuus saivat kukin oman niteensä, mutta venäläinen kirjallisuus upotettiin *Slaavilaisien kirjallisuuksien kultaiseen kirjaan* (1936). Toki eri slaavilaisien kirjallisuuksien esittelemine oli kulttuuriteko (esimerkiksi Čapekin *robotti*-sana sai näin varhaisen esiintymän suomen kielessä), mutta varmasti rikkaasta venäläisestä kirjallisuudesta olisi yksinäänkin syntynyt mittava teos – venäläisyys ei vain tainnut olla hyvässä huudossa Suomessa tuohon aikaan. Vielä tänä päivänä monia venäläisen kulttuurin ilmiöitä esitellään tarkemmin määrittelemättömän ”slaavilaisuuden” ilmentyminä, ja marketeissa myydään venäläisiä tuotteita hyllyssä ”slaavilaisia elintarvikkeita”.

Toisen maailmansodan jälkeen slavistiikka sai uudestaan laajempaa aatteellista käyttöarvoa, kun sitä alettiin käyttää sosialistista leiriä koossa pitävänä voimana. Slaavilaisien kansojen yhtenäisyys sopi hyvin ajatukseen Neuvostoliitosta uuden maailmanjärjestyksen johtavana valtiona. Lännessä puolestaan slavistiikka oli tiede, joka auttoi tuntemaan kylmän sodan aikaisen vihollisen. Niinpä kiinnostus slavistiikkaan on vähentynyt itäblokin romahduksen seurauksena 1990-luvulta lähtien niin idässä kuin lännessä. Eri slaavilaismaissa ovat saaneet kannatusta mitä mielikuvituksellisimmat etniset alkuperäteooriat, joilla pyritään tekemään eroa venäläisyyteen. Lännessä taas ei ole enää yhtenäistä slaavilaisista viholliskuvaa monen slaavilaismaan liittyttyä Natoon ja Euroopan Unioniin. Slaavilaiselle yhtenäisyydelle ei ole enää aatteellista tilausta (paitsi siis joskus suppeammin venäläisyyden tai ortodoksian peittona). Mitä siis voidaan nyt sanoa slavistiikan tutkimuskohteesta?

Slavistiikan objektiiviset ja konventionaaliset tutkimuskohteet

Slavistiikan tutkimuskohteet voidaan jakaa kahteen ryhmään. Sen *objektiivisia* tutkimuskohteita ovat sellaiset, jotka olisivat yhtenäisiä ilmiöitä tutkijoiden valinnoista riippumatta ja joita on siis järkevää tutkia yhden tieteenalan sisällä. Slavistiikan *konventionaalisia* tutkimuskohteita ovat puolestaan sellaiset, joiden tuomiseen tieteenalan kohteeksi on jokin käytännöllinen, ei ilmiöiden omasta yhtenäisyydestä riippuva syy.

Slavistiikan objektiivisia kohteita ovat ainakin slaavilaiset kielet: ne ovat ikään kuin variaatioita samasta temasta (joskin makedo-

nian ja bulgarian kieliovit ovat lähteneet hieman poikkeavaan suuntaan) ja niitä on järkevää tutkia yhdessä. Yhtenäinen, vaikka vaikea tutkimusala on myös slaavien esihistoria ennen 500-lukua jaa., koska slaavit asuivat tuolloin vielä verrattain suppealla alueella, todennäköisesti yhtenä balttilaisena kansana muitten joukossa. Slaavilaiset kielet ovat näet balttilaisia kieliä samassa mielessä kuin linnut ovat matelijoita – saman noodin alaisia sukupuussa. Slaavien ja heidän kieltensä nopea leviäminen puoleen Eurooppaa noin 500–1000 jaa. on sekini sinänsä yksi hyvä tutkimusongelma, joskin leviämisen syyt ja sen mekanismit (muuttoliikkeet ja kielenvaihdot) olivat sitten hyvin erilaisia eri osissa Eurooppaa.

Kirjallisuuden ja muun kulttuurin puolella onkin sitten vaikeampi osoittaa objektiivisesti yhtenäisiä tutkimuskohteita. Sellainen voisi olla slaavilaisten kansojen kirjallisuuksien keskinäinen vaikutus, mutta metodologisesti kysymys esimerkiksi venäläisten klassikkokirjailijoiden vaikutuksesta Puolassa ei ole kovin erilainen kysymys kuin heidän vaikutuksensa vaikkapa ei-slaavilaisissa Unkarissa ja Romaniassa. Jos koko Slavian asemesta rajoitutaan ortodoksiin slaavilaishankoihin eli siihen keskiajalla syntyneeseen suureen ja verrattain yhtenäiseen kulttuurialueeseen, jolle italialainen slavisti Riccardo Picchio antoi nimen *Slavia orthodoxa*, yhteisiä kirjallisuuden ja kulttuurin ilmiöitä on toki paljon enemmän – tosin alueeseen pitää kulttuurisesti laskea myös Romania, joka oli mukana suuressa kirkkoslaavia käyttävässä kansojen yhteydessä. Jos venäläiset poliitikot puhuvat ”slaavilaisesta veljeydestä” serbien mutta eivät kroaattien kanssa, slaavilaisuus tarkoittaa selvästikin ortodoksisen kulttuuripiirteen slaavilaisuutta. On kuitenkin hyvä muistaa, että suurin osa Euroopan Unionin slaaveista ei ole ortodokseja, ja suurin osa Euroopan Unionin ortodokseista ei ole slaaveja.

Toki slavistiikan objektiivisena tutkimuskohdeena voi pitää myös slaavilaisuuden poliittisen ja ideologisen käytön analysointia ja dekonstruointia. Nationalististen ahdasmielisyyden levitessä Itä-Eurooppaan on jälleen kerran syytä kertoa, ettei kielisukulaisuudesta seuraa mitään tietynlaista kansanluonnetta ja että kaikkien

Euroopan kansojen esivanhemmat ovat yhteisiä, kun mennään ajassa tuhat vuotta taaksepäin. Slavistiikan tulee siis yhä uudestaan kertoa, että kulttuurista tai biologista slaavilaisuutta ei ole olemassa. Toki kantaslaavien levittäytymisen geneettinen jälki näkyy yhä Itä-Euroopan väestössä, mutta se ei noudata kielirajoja.

Slavistiikan tärkein konventionaalinen tutkimuskohde on slaavilaisten kansojen kirjallisuus. Se ei siis ole mikään objektiivisesti yhtenäinen ilmiö, joka eroaisi ei-slaavilaisesta eurooppalaisesta kirjallisuudesta, mutta koska yhden slaavilaisen kielen pohjalta on verrattain helppo oppia muita, kirjallisuudentutkijat voivat vertailla eri slaavilaishankojen kirjallisuutta ja käsitellä niitä samoissa konferensseissa. Myös slaavilaisten kansojen historiaa voisi ajatella tällaiseksi konventionaaliseksi tutkimuskohteeksi, mutta sen tutkiminen vaatii myös esimerkiksi saksan tai kreikan osaamista, tutkittavasta alueesta riippuen, ja se hajoaa varhaiskeskiajan jälkeen kovin moneen erilaiseen kehityslinjaan eri puolilla Eurooppaa.

Käytännössä on edelleen myös järkevää pitää slavistiikkaa myös yhtenä yliopistollisena koulutusalanana. Vaikkei Puolan ja Venäjän historiasta tai kirjallisuudesta löydy välttämättä paljon enempää yhteistä kuin vaikkapa Suomen ja Venäjän historiasta tai kirjallisuudesta, polonistin on edelleen jo työmarkkinasyistä hyvä opetella venäjää, mikä auttaa sekä Suomen elinkeinoelämän työmarkkinoilla että kansainvälisillä akateemisilla työmarkkinoilla. Perinteinen länsieurooppalainen slavistin malli on oppinut, joka osaa venäjää ja yhtä muuta slaavilaiskieltä; meillä on ehkä nykyään liiankin helppoa tehdä tutkinto, jossa kielitaito saavutetaan vain venäjässä tai vain puolassa.

Luonnollisesti kouluttamiemme slavistien ammattitaitoon kuuluu myös kriittinen asenne slavistiikan kansallisromanttiseen perinteeseen tai sen nationalistiseen väärinkäyttöön. Slavistin pitää jaksaa reagoida, kun jossakin taas kerran puhutaan ”slaavilaisesta melankoliasta” tai ”slaavilaisesta musiikkityylistä”.

Jouko Lindstedt